

УДК 821.161.2'367.62

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-214.2-26>

ПРИВАТНІ ПРИСВЯТИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПИСЬМЕНСТВІ 1920X–1930X РОКІВ: ВІД ДАРУ ДО СИМВОЛІЧНОГО КАПІТАЛУ

PRIVATE DEDICATIONS OF UKRAINIAN LITERATURE OF THE 1920S–1930S: FROM GIFT TO SYMBOLIC CAPITAL

Скорина Л. В.,

orcid.org/0000-0002-7023-9063

доктор філологічних наук, доцент,

професор кафедри української літератури та компаративістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

У статті проаналізовані зміни структури й функцій приватних присвят і дедикаційних заголовків у літературному полі 1930-х років порівняно з 1920-ми. Актуальність студії зумовлена потребою оновлення методологічних підходів до вивчення присвят в українському літературознавстві, а також поглиблення уявлень про особливості функціонування цього паратекстового елемента у творах українських письменників 1920–1930 років. Об'єктом вивчення були присвяти й дедикаційні заголовки, виявлені у творах українських письменників доби «розстріляного відродження».

Порівнюючи тенденції розвитку українського письменства 1920-х і 1930-х років, можна відзначити прямий вплив суспільно-політичних процесів на дедикаційні формули, мотиви й форми присвячування. Культивування колективізму, пріоритету громадського над особистим зумовило зменшення кількості приватних присвят (зі 100 у літературному полі 1920-х, до 68 у літературному полі 1930-х). У творах українських письменників 1920-х років вони були емоційним виявом приязні, вдячності, любові до батьків, брата, сестри, дружини, коханої, дітей, друзів. Наприкінці 1920х – на початку 1930х років на хвилі «призову ударників» у літературу вливаються молоді письменники-аматори – комсомольці й партійці, колишні робітники й селяни, які у своїй масі стали свідомими ретрансляторами партійних настанов. Це помітно вплинуло на характер присвят. Члени родини у творах молодих, ідеологічно заангажованих авторів стають адресатом присвяти лише в тому випадку, якщо вони є активними учасниками «соціалістичного будівництва». Приватні присвяти 1930-х рр. емоційно стриманіші, лаконічніші, інколи містять вказівку на статус адресата (напр., «Братові Андрію, – комсомольцеві», «Червоногвардійцеві – брату Юркові присвячую»).

В умовах політичної «турбулентності» й системного переслідування інакодумців присвячування стало небезпечним актом, адже від звинувачень у неблагонадійності, антирадянській агітації чи шпигунській діяльності не був застрахований ніхто. Іменна присвята могла стати доказом знайомства з «ворогом народу», підставою для надуманих звинувачень, тож письменники частіше застосовували неконкретизовані й колективні присвяти, напр.: «Другові», «Товаришеві», «Жінці – громадянину Соціалістичної Вітчизни, жінці-другові, жінці-матері з любов'ю присвячую цей труд», «Батькам» тощо. У літературному полі 1920-х років приватні присвяти можна трактувати як приклад дару, натомість у 1930-ті роки у творчості апологетів соціалістичного реалізму вони перетворюються на «символічний капітал», який можна конвертувати в премії, посади, звання, матеріальні цінності.

Ключові слова: присвята, дедикаційний заголовок, літературне поле, українська література 1920–1930 років, дар, дарообмін, символічний капітал.

In this article analyzes the changes in the structure and functions of private dedications and dedicatory titles in the literary field of the 1930s compared to the 1920s. The relevance of this research is due to the need to update methodological approaches to the study of dedications in Ukrainian literature, and besides, to deepen understanding of this paratextual element functioning in the works of Ukrainian writers of the 1920s–1930s. The object of study are the dedications and dedicatory titles found in the works of Ukrainian writers of the “Executed Renaissance” era.

Comparing the development trends in Ukrainian literature in the 1920s–1930s, the direct influence of social and political processes on dedicatory formulas, motives and forms of dedication can be marked. The cultivation of

collectivism, the priority of public over personal led to a decrease in the number of private dedications (from 104 in the LF of the 1920s to 68 in the LF of the 1930s). In the works of Ukrainian writers of the 1920s, private dedications were an emotional expression of friendliness, gratitude, love for parents, brothers, sisters, a wife, a beloved one, children, friends. Young amateur writers: Komsomol members and party members, former workers and peasants, being conscious repeaters of party instructions, joined the literature on the wave of the “draft of strikers” at the end of 1920s – early 1930s. This had a noticeable effect on the nature of dedications. In the works of young, ideologically engaged authors, family members become the dedication addressees only if they are active participants in “socialist building”. Private dedications of the 1930s are more emotionally restrained, laconic, sometimes contain an indication of the addressee’s status (e.g., “To brother Andrii, the Komsomolets”, “To brother Yurko, the Red Guard – I dedicate”).

In the conditions of political “turbulence” and systematic persecution of dissidents, a dedication became a dangerous act, because no one was immune from accusations of disloyalty, anti-Soviet agitation, or espionage. A personal dedication could become proof of acquaintance with the “enemy of the nation” or a reason for false accusations, so the writers more often used unspecific and collective dedications, for example: “To a Friend”, “To a Comrade”, “To a woman – a citizen of the Socialist Motherland, to a woman-friend, to a woman-mother I dedicate this work with love”, “To Parents”, etc. In the literary field of the 1920s, private dedications can be interpreted as an example of gift, but in the 1930s in the works of the apologists of socialist realism they are transformed into “symbolic capital”, which can be converted into prizes, positions, titles, and material values.

Key words: dedication, dedicatory title, literary field, Ukrainian literature of the 1920s–1930s, gift, gift exchange, symbolic capital.

Постановка проблеми. Упродовж століть приватні присвяти в літературних творах були традиційною формою вираження емоційного зв’язку між автором і адресатом, своєрідним «даром», жестом вдячності за дружбу, приязнь, підтримку, однак в умовах панування тоталітарного режиму вони набули нових функцій, що актуалізує потребу їхнього ґрунтовного осмислення. В українському літературознавстві для характеристики творчості письменників 1920–1930-х років часто застосовується узагальнене поняття «розстріляне відродження», однак ця узагальненість нівелює важливі зміни в структурі літературного поля двох десятиліть. Однією з малодосліджених форм репрезентації цих змін є приватні присвяти. Відсутність системних студій цього паратекстуального елемента позбавляє нас важливого джерела для розуміння семіотики приватного в письменстві тоталітарної доби. Дослідження покликане виявити, як авторські присвяти реагують на суспільно-політичні процеси в Україні (сталінські репресії, пропаганду колективізму тощо). Присвяти й дедикаційні заголовки інтерпретуються як значущі комунікативні одиниці, що поєднують інтимне й публічне, приватне й політичне. Отримані результати сприятимуть глибшому розумінню механізмів ідеологізації приватного простору в культурі тоталітарного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві домінує дослідження присвят у творчості конкретного письменника (часто у сув’язі з іншими елементами паратексту – заголовком, епіграфом, передмовою). До прикладу, дедикації у творчості Л. Барановича студіювала О. Руда, Т. Шевченка – Л. Бондар, Н. Чамата, І. Франка – Ю. Клим’юк, В. Назарець, М. Челецька, Олени Пчілки й Лесі Українки – Г. Стасюк, О. Олеся – І. Липницька, М. Рильського – О. Савенко. Другим традиційним напрямком є теоретичні студії, зокрема вивчення структури, типів, функцій присвят (В. Назарець, І. Чемеринська та ін.). Значно продуктивнішим видається третій напрямок – вивчення особливостей функціонування присвят упродовж певного історичного періоду у сув’язі з життям суспільства, політичними процесами. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують студії Ж. Женетта, Г. Маркевича й Н. Родрігес-Лоро.

Ж. Женетт здійснив ґрунтовний огляд різних видів паратексту. Окреслюючи історію присвят, французький дослідник доводив, що їхні витoki сягають Давнього Риму (дедикації у творах Лукреція, Вергілія, Цицерона та ін.). У класичну епоху присвята набула звичного вигляду – стала «автономним висловом – або у формі короткої простої згадки про присвячуваного, або в більш розгорнутій формі зверненої до нього промови, яку називають присвятним посланням» [1, с. 70]. Тогочасні дедикації нерідко були економічно мотивовані (присвята твору сановнику чи меценатові була для письменника одним із джерел прибутку).

Ж. Женетт констатує, що в літературі XIX–XX ст. пряма економічна функція присвят зникла, однак літературне меценатство, апеляція до морального, інтелектуального авторитету привілейованих реципієнтів для здобуття протекції збереглися до сьогодні. З огляду на особливості адресата, науковець запропонував розрізняти приватні й публічні присвяти, меморіальні, автоприсвяти, присвяти читачеві, групі осіб, персонажам літературних творів і самим творам, а також неістотам.

Г. Маркевич зосередив увагу на дослідженні дедикацій у польській літературі XIX ст. За висновком літературознавця, на початку століття «ще була поширена традиційна урочиста присвята, що виражала вдячність і повагу до магната-благодійника, у якій ретельно перераховувалися його титули» [2, с. 217], натомість у творах письменників-романтиків (напр., А. Міцкевича, Ю. Словацького) адресати «позбавлені титулів та похвальних прикрас, іноді навіть не вказане прізвище» [2, с. 218], переважають присвяти членам родини й друзям. Принагідно науковець згадує колективні присвяти, присвяти пам'яті, а також жартівливі й іронічні присвяти. За спостереженням дослідника, у добу позитивізму й модернізму присвяти застосовуються все рідше і є лаконічнішими.

Об'єктом дослідження Н. Родрігес-Лоро були присвяти жінкам у драматургії доби Реставрації (1660–1714). Авторка ґрунтовно простудіювала праці, присвячені літературному меценатству, й дійшла висновку про недоречність розгляду дедикацій як суто економічного явища: «Вивчення присвят традиційно обмежувалося анахронічним припущенням, що їх головною метою був пошук фінансової підтримки в меценатів. Причиною цього помилкового розуміння було основне припущення, що у корони й аристократії більше немає ресурсів для заохочення та фінансування мистецтва у прямий ефективний спосіб. Тим не менше, останні дослідження показали, що повне розуміння меценатства не може ґрунтуватися виключно на його грошовому вимірі, оскільки ця концепція походить від посткапіталістичного, помилкового тлумачення цього явища. Для того, аби дати точну оцінку меценатства та присвят Реставрації, потрібен інший підхід» [3, с. 38]. Новизна цього дослідження полягала в спробі застосувати до вивчення присвят запропоновані П. Бурдьє концепцію обміну дарами, поняття символічного капіталу, клієнтських відносин.

До цього часу в українському літературознавстві немає спеціальних студій, присвячених дослідженню присвят 1920-х–1930-х років, що зумовлює новизну цієї статті. Актуальність студії зумовлена потребою оновлення методологічних підходів до вивчення присвят, а також поглиблення уявлень про особливості функціонування цього паратекстового елемента у творах українських письменників 1920–1930 років.

Мета статті – простежити зміни функціонування приватних присвят у літературному полі України 1930-х років у порівнянні з 1920-ми. Об'єктом дослідження були твори поетів, прозаїків, драматургів 1920–1930-х рр., опубліковані в авторських і колективних збірках, літературних журналах. Особливістю студії є те, що в ній взято до уваги не лише твори першорядних майстрів слова, а й «продукцію» друго-, третьорядних авторів, що дозволяє «побачити складність і суперечливість процесу, різномірність його компонентів, різноспрямованість тенденцій» [4, с. 60].

Виклад основного матеріалу дослідження. У літературному полі 1920-х років виявлено 100 приватних дедикацій, зокрема: 8 присвят матері, 4 – батькові, 7 – братові, 2 – сестрі, по 3 – доньці / синові, 44 – дружині / коханій, 1 – дядькові, 17 – друзям, 5 герметичних, 6 присвят містам, місцевостям, країнам. Зазвичай присвячування художніх творів членам родини, друзям, знайомим і коханим було символічним даром письменника адресату на знак подяки за любов, приязнь, підтримку, етикетним жестом, яким скріплюється дружба. У творах, адресованих членам родини, поширені «присвяти пам'яті», напр.: «Пам'яті матері» (Остап Вишня зб. «Вишневі усмішки сільські»), «Пам'яті батька мого Тадея Рильського» (М. Рильський «Чумаки»), «Твоїй пам'яті, брате Самійле» (Т. Осьмачка «Хто»), «Пам'яті сестри Наталки»

(П. Тичина «Весна»), «Пам'яті дядька мого Кузьми Чуприни» (М. Рильський) тощо. Ці присвяти є прикладом «справжнього дару», який «у своїй фундаментальній семіотичній структурі не передбачає повернення» [5, с. 151]. У збірці Остапа Вишні й оповіданні І. Сенченка мати фігурувала як неіндивідуалізована адресатка; ці дедикації, не пов'язані з фабулою творів, були словесним «пам'ятником», покликаним увічнити пам'ять про найріднішу людину. Натомість у ліричних творах зазвичай містилися спогади про померлих, елементи їхньої характеристики. До прикладу, у поезії В. Воруського «Легенда», що містила присвятний напис «На могилу моєї матері», в образі жінки химерно переплелися індивідуалізуючі деталі («глибокі очі з тихим сумом», тихий плач, біла запаска, пісня над колискою), елементи інтертекстуальності (алюзії на «Скорбну матір» П. Тичини й новелу М. Хвильового «Я (Романтика)») й елементи ідеологічного дискурсу в колисковій, яка містила заклик боротися з «лютим ворогом» [6, с. 20].

Характерною прикметою приватних присвят 1920-х рр. була виражена емоційна складова. Зокрема, у поемі І. Багряного «Ave Maria» багатокомпонентна дедикація: «Всім бунтарям і протестантам, / Всім, хто родився рабом – і не хоче бути ним, / Всім скривдженим, і зборканим, і своїй бідній матері / Крик свого серця присвячую. Автор», – увиразнила два ключові мотиви: бунт проти несправедливості й страждання, символом якого є Діва Марія. У творах, адресованих дітям, такі дедикації формують атмосферу батьківської любові й турботи (напр., «Маленькій Оксані» М. Драй-Хмари, Реончикові – у «Колисковій» Вал. Поліщука). Закономірно є наявність емоційно забарвлених присвят у творах, присвячених коханій чи дружині. У літературному полі 1920-х рр. найчастіше до них апелював В. Поліщук. Із 12 виявлених дедикацій цього типу адресаткою трьох була дружина. Емоційна тональність присвят варіюється від нейтральної («Дружині») до інтимно-пестливої («Моїй Ялинці»). Третя дедикація містила не лише інтимне прізвисько дружини, а й елементи її характеристики: «Ясній і правдивій Йолонці з великою любов'ю присвячую я Міше-Нама» («Роден і Роза»).

Найчастіше у творах цієї групи змодельований приватний простір спогадів (про дитинство, шкільні роки, спільні пригоди й випробування, закоханість, створення родини), домінують інтимні почуття. Однак під впливом суспільних процесів і в цю сферу починають проникати ідеологічні елементи. Характерно, що вони виявляються не лише у творах, а й безпосередньо в присвятах. Ця тенденція формалізувалася або через вказівку соціального статусу адресата («Братові Андрію, – комсомольцеві» у поезії Д. Гордієнка «Біжить Супій», 1925), або через низку характерних топосів пролетарської літератури, як у розгорнутій дедикації Р. Азарх до оповідання «Народження»: «“Незмінному супутникові жовтневих гроз, що мимоволі перейшов через боротьбу і перемогу, сину моєму єдиному присвячую” – було написано на жовтовому газетному папері над моїми споминами про Жовтень. “Це мені” – казав ти, коли навчився читати. “Тобі, синку мій, тобі і всім діткам, що виповняють ще по світі брудні узкраїни міст, сплять покотом з домашньою худобою по селах, з радісною піснею ходять по безкрайніх просторах Союзу, всім дітям, для яких завжди піднімаються всі повстання й переможне Жовтнєве, про два народження, що для мене стали одним, – ці рядки”» [7, с. 90]. Такі присвяти були маркерами поступової ідеологізації усіх сфер суспільного життя.

У 1930-ті рр., як слушно відзначила У. Федорів, «приватний простір повністю виведено з поля актуальності. Рідко в соцреалістичних текстах знайдемо описи приватного життя, інтимних стосунків, предметів особистого інтер'єру тощо. Події переважно відбуваються у межах фабрично-заводського простору, а зв'язок героїв із топосом дому та сім'ї майже втрачений» [8, с. 102]. Ця тенденція корелює з тоталітарними установками на колективізм, пріоритет громадського над особистим. Приватні присвяти з літературного поля 1930-х рр. не зникли, але їхня кількість зменшилася до 68. Порівнюючи ці дедикації з присвятами 1920-х рр., можемо відзначити кілька характерних тенденцій. У літературному полі цього періоду зменшилася кількість емоційно забарвлених присвят. Традиція присвячування як знаку любові й вдячності ще помітна в поезії В. Ткаченко «Моїй рідній», але емоційне тло творів письменників-чоло-

віків, присвячених матері й батькові, не має такого сентиментального відтінку. Наприклад, поезія К. Герасименка «Матері» насичена не пестивими зворотами, а мілітарними образами. Показовою ілюстрацією цієї тенденції є присвята до роману Івана Ле «Історія радості», що поєднує ідеологію з емоційним маркером: «Жінці – громадянину Соціалістичної Вітчизни, жінці-другові, жінці-матері з любов'ю присвячую цей труд». У переліку жіночих соціальних ролей на першому місці в цій присвяті – не мати, а громадянка, активний борець за «світле майбутнє». Здебільшого в літературному полі 1930-х фігурують емоційно нейтральні присвяти: «Матері» К. Герасименка, «Братові» Г. Сірого, «Дружині» М. Рильського тощо. Один із небагатьох винятків – присвята «Коханій сестрі Жені Нізнер» у «Зозендропії» К. Буревія. Її особливість у тому, що мотивацією присвячування була не кровна спорідненість, а вдячність лікарці, яка зробила письменнику кілька операцій. Це класичний приклад нееквівалентного дарообміну (присвята як знак вдячності за врятоване життя).

За слушним спостереженням І. Реви, в Україні 1930-х рр. «руйнування внутрішньої структури та зв'язків всередині родини призвели до послаблення особистості внаслідок відчуження її від роду, неможливості отримати моральну підтримку рідних, відмови від перевірених віками цінностей та родинних життєвих сценаріїв. Соціальні інститути, які завжди допомагають людині здійснювати контроль за власним життям, виявилися зруйнованими і їх замінили радянські інститути (робота, партія, комсомол, освіта тощо), які впроваджували вироблені комуністичними ідеологами цінності та життєві сценарії» [9, с. 136–137]. Ці тенденції виразно заявлені у творах письменників молодшої генерації. Так, у поезії П. Бейліна «Моїй матері» (1930) змодельований образ самотньої «сентиментальної матері», яку полишили сини заради нав'язаних тоталітарною владою нових цінностей: «Вони не знають слізних слів, / вони пишаться тобою, / хоч стара “мати городів” / їм стала *матір'ю новою*» [10, с. 61]. Концепт «нова матір» вказує, що в суспільстві «формується новий оціночний орієнтир, нова сфера ідеального побутування людського “я”, новий норматив родинних зв'язків: “Не батькова, не ненина / дочка і *мас і Леніна*”» [11, с. 143]. Тоталітарна влада конструє для «homo sovieticus» нову родину замість традиційної.

Ще виразніше цей мотив озвучений у поезії М. Пронченка «Братові» (1931). Висловивши в 16 катренах обурення несвідомістю брата-гультая, який не бажав ударно працювати заради світлого майбутнього, поет апелює до ключового мотиву соцреалістичної літератури – публічного зречення рідних: «Ти не брат мені, брат мій умер / Ще тоді, як мене ти покинув». Натомість персонаж отримує нову «родину»: «Нині в мене мільйони братів, / Що постали в бригади ударні» [12, с. 15]. З погляду художності вірш безпорадний, однак вартий уваги, адже в ньому показово проілюстровані ключові тези тоталітарного світовідчуття, зокрема уявлення про радянське суспільство як велику родину, у якій матір – партія, батько – Ленін / Сталін, брати й сестри – комуністи, комсомольці, робітники, об'єднані спільною метою – будівництвом соціалізму.

Поезія П. Дорошка «Батькові» (1936) заслуговує на особливу увагу як спроба поєднати приватний та ідеологічний дискурси. Приватний підкреслений через психологічні характеристики адресата («м'якосердий, завше добрий, щирый»); презентаційна формула «син Дорошка Федора – Онуфрій» [13, с. 70] і повторювані згадки про доньок, синів, онуків окреслюють лінію безперервності роду. Водночас, у творі поширені ідеологічні штампи й характерні маркери доби. Найперше, варто звернути увагу на форму звертання до батька. Як наголошують О. Мазуркевич і В. Дячук, «традиційне пошання звертання на “ви” до старших широко вживалося в родинному спілкуванні українців, причому “ви” казали не тільки діти батькам, дядькам, тіткам, а й старшим братам та сестрам» [14, с. 118]. П. Дорошко порушив цю традицію: в аналізованому творі послідовного застосовується форма звертання до батька на «ти» («Ти ще, батьку, довго проживеш»). Ця деталь сигналізує про зміни ставлення дітей до батьків, спровоковані суспільно-політичними реаліями. Як слушно вказує Р. Теслюк, «тоталітарний режим

у процесі колективізації та залучення дітей до колгоспної праці зруйнував авторитет батьків, підмінивши його авторитетом держави, партії, місцевого начальства» [15, с. 34].

Звертання до адресата: «Ставлю й це на честь тобі, старому», – містить два характерні маркери. «Тобі, старому» вказує на зверхність, фамільярність й, водночас, на ейджистські інтенції у ставленні до батька, який живе «уже другий піввік». Словесна формула «ставлю на честь» перекидає місток від приватного дискурсу до ідеологічного (заслуг адресата перед суспільством). Моделюючи образ батька, поет акцентує увагу на характерній індивідуалізуючій деталі – «твої важкі великі руки», що позиціонує адресата присвяти як людину праці. Мотив чесної праці, котра в радянському суспільстві декларувалася як найвище мірило цінності людини, посилюється оцінною характеристикою «справжній трудівник». Серед рясних трудових здобутків адресата – «те, що у колгоспі добрі коні, / Що зерном дорідним завше повні / Всі засіки у колгоспі вщерт», «Що багато на землі плодючій / Насадив ти дорогих дерев...» [13, с. 70]. Як слушно підкреслював Р. Теслюк, тоталітарний режим підтримував «ідею формування нової соціалістичної сім'ї, яка розглядалась, насамперед, як постачальник трудових ресурсів відповідно до потреб та ідеологічних настанов “будівництва комунізму”» [15, с. 33]. Тому найбільшою заслугою адресата автор вважав те, що він «дочок міцних, синів здорових / Виростив. Онуків теж діждав») [13, с. 70].

В аналізованому творі помітні й інші характерні ідеологічні маркери доби, наприклад, мотив протиставлення дореволюційного минулого («Хоч багато в скруті ти страждав») й щасливого сьогодення («Ти живеш у повному достатку»). У цій антитезі виявляється типова орвелівська підміна понять у тоталітарному світогляді: до 1935 р. зруйноване внаслідок Голодомору 1932–1933 рр. сільське господарство ще не відновилося, ще була свіжа пам'ять про померлих, однак поет, на противагу трагічній реальності, свідомо моделював фальшиву картину розквіту «радянського колгоспного села». У фіналі твору П. Дорошко чітко сигналізує про громадянську позицію адресата: «Член колгоспу у селі Тупичів, / Член сільради й тому ж селі» [13, с. 70]. Значення цього ідеологічного маркера увиразнюється, якщо сприймати його в контексті доби. Як вказує І. Рева, «розкуркулення, колективізація, примусово-добровільна передача “непотрібного” майна в державну власність призвели до втрати авторитету батька (якому нічим тепер було розпоряджатись), а відповідно й матері. Навпаки, на зміну матеріальним благам, які міг дати батько, з'явився новий вид залежності – від соціального походження батьків» [9, с. 133]. Заявлені в цих творах мотиви осуспільнення приватного простору, зречення ідеологічно несвідомих членів родини, протиставлення традиційній сім'ї штучного конструкту – радянського суспільства як великої родини (матір – партія, батько – Ленін / Сталін, брати й сестри – комуністи, комсомольці) можуть бути проінтерпретовані як спроба генерування «символічного капіталу», що надасть авторам (здебільшого молодим) можливість зайняти привілейовану позицію в літературному полі. Адже, як зазначав П. Бурд'є, «символічна влада й символічний капітал набуваються дотриманням правил гри автономного поля. Символічна влада протиставлена всім формам гетерономної влади, доступ до яких письменники, художники і, ширше, усі набувачі символічного капіталу – експерти, адміністратори, інженери, журналісти – можуть отримати в нагороду за надавані владі послуги (особливо за участь у відтворенні існуючого символічного порядку)» [16, с. 221].

У літературному полі 1930-х рр. (найчастіше – у присвятах до творів молодих пролетарських письменників) все частіше з'являються деталі, що підкреслюють соціальний статус адресата: «Юркові – синові-піонерів» (І. Кулик «Чотирнадцята люлька») «Братові, колективістові, В.І. Гупало – присвячую» (І. Гупало «Машиновка»), «Червоногвардійцеві – брату Юркові присвячую» (А. Портенко «Або – Або»). Дедикаційний заголовок «Іраїді» в поезії Т. Масенка емоційно нейтральний; складно здогадатися, що його адресаткою є донька письменника. У творах, датованих 1930-ми рр., помітні зміни в групі присвят дружині / коханій. Присвячування стало одноразовою акцією, а адресаткою таких творів найчастіше була дружина, а не кохана

дівчина (до обов'язкових чеснот «homo sovieticus» належали моральність та орієнтація на родинні цінності). На особливу увагу заслуговують поезії «Другові» І. Калянника й «Товаришеві» Л. Івченка. Форма чоловічого роду в дедикаційних заголовках формує хибний горизонт очікування, що їх адресатом був товариш письменника, однак насправді обидва твори адресовані дружинам. У поезії І. Калянника ліричний герой звертається до жінки зі словами любові, однак на першому місці в нього не почуття, а спільна боротьба.

У літературних полях 1920-х і 1930-х рр. кількість присвят друзям і знайомим майже однакова (17 / 18). У межах цієї підгрупи виокремлені: 1) неконкретизовані персональні присвяти: напр., «Моєму другові» (М. Бажан), «Другові» (П. Коломієць) – у творах 1920-х, «Другові» (М. Безрутенко), «Товаришеві» (М. Упенік) – у творах 1930-х рр. Поява таких дедикацій може бути пов'язана з посиленням репресій. Іменна присвята могла стати доказом знайомства з «ворогом народу», підставою для звинувачень у контрреволюційній діяльності, тож адресанти воліли приховати ім'я адресата; 2) неконкретизовані колективні дедикації: напр., у 1920-ті рр. – «Присвячую черкаським друзям» (М. Драй-Хмара), «Друзям на усміх, читачам на покивання голови, серцю власному на науку» (М. Рильський), у 1930-ті рр. – «Друзям» (М. Олійник), «Присвячую товаришам, що подорожували по Дніпру» (М. Рильський); 3) традиційні іменні присвяти: «М. Васильківському» (В. Свідзінський), «Ю. Кривдіну» (Д. Фальківський) тощо. Ці дедикації є прикладом генералізованої реципрокності (обміну дарами на неринковій основі), подібної до «справжнього дару». Вони «позначені слабкою взаємністю через нечіткість зобов'язання компенсації дару», при цьому «неможливість відповісти взаємністю не призводить до того, що дарувальник припиняє дарування» [5, с. 151]. Адресат приймає присвяту як знак підтримки й поглиблення дружніх взаємин, що не потребує від нього еквівалентного дару у відповідь.

Висновки. У результаті проведеного дослідження було з'ясовано, що приватні присвяти можуть бути потрактовані як маркер змін літературного поля. Безпосередніми сигналами трансформацій у літературі 1930-х років, порівняно з 1920-ми, є зменшення кількості приватних присвят, модифікація їхньої структури, зміни мотивів присвячування, контингенту адресатів і адресантів присвят. Це пов'язане з культивуванням у суспільній свідомості колективізму, пріоритету громадського над особистим. Структурні зміни в масиві дедикацій: у присвятах 1930-х рр. послаблюється емоційна складова, натомість у них все частіше фігурують ідеологічні маркери, вказівки на соціальний статус адресата в радянській суспільній ієрархії (піонер, комсомолец, ударник, герой праці тощо). Мотивація присвячування: у творах українських письменників 1920-х рр. дедикації здебільшого були виявом приязні, вдячності, любові. Меморіальні присвяти членам родини потрактовані у статті як приклади «справжнього дару». Присвяти друзям репрезентують генералізовану реципрокність: адресат приймає присвяту як знак підтримки й поглиблення дружніх взаємин, що не потребує від нього еквівалентного дару у відповідь. Натомість у 1930-ті роки у творчості апологетів соціалістичного реалізму вони перетворюються на «символічний капітал», який можна буде конвертувати в премії, посади, матеріальні цінності.

Перспективним напрямком подальших студій може бути дослідження дедикаційних елементів в українському письменстві 1940–1950-х (доба пізнього сталінізму) й 1960-х (період відлиги) років. Це дозволить увиразнити виявлену в літературному полі 1930-х рр. залежність присвят від суспільно-політичних процесів у тоталітарному радянському суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Genette G. *Seuils*. Paris: Éditions du Seuil, 1987. 254 p.
2. Markiewicz H. Jak się dawniej dedykacje pisały. *Teksty Drugie*. 2002. № 4. P. 216–229. URL: surl.li/diwuib.
3. Rodriguez-Loro N. The female dramatic dedication in the restoration period (1660–1714). Sevilla, 2019. 351 p. URL: <https://idus.us.es/items/45768197-e885-4b31-bde1-95161926fa9b>.
4. Александрова Г. «Великі» і «другорядні» письменники: взаємодія рядів і рівнів. *Філологічні семінари*. 2011. Вип. 14. С. 58–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fils_2011_14_9.
5. Литвиненко А. Антропологія дарообміну як феномен культури. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка Карого*. 2022. Вип. 31. С. 148–154.
6. Воруський В. Легенда. *Червоний шлях*. 1926. № 10. С. 20–22.
7. Азарх Р. Народження. *Червоний шлях*. 1928. № 11. С. 90.
8. Федорів У. Соцреалістичний канон в українській літературі: механізми формування та трансформації. Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2016. 227 с.
9. Рева І. По той бік себе: соціально-психологічні та культурні наслідки Голодомору і сталінських репресій. Київ : К.І.С., 2019. 271 с.
10. Бейлін П. Моїй матері. *Глобус*. 1930. № 4. С. 61.
11. Хархун В. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації. Ніжин : ТОВ «Гідромакс», 2009. 508 с.
12. Пронченко М. Братові. *Зоря*. 1931. № 1. С. 15.
13. Дорошко П. Батькові. *Червоний шлях*. 1936. № 1. С. 69–70.
14. Мазуркевич О., Дячук, В. Звичаєві норми етикету в традиційній культурі українців. Київ : Ліра-К, 2015. 218 с.
15. Теслюк Р. Зміна соціальних ролей українського селянства внаслідок колективізації та голодомору-геноциду 1932–1933 років. *Український соціум*. 2023. Вип. 3 (86). С. 26–40.
16. Bourdieu, P. *The rules of art: Genesis and Structure of the Literary Field*, tr. by S. Emanuel. Stanford, Stanford University Press, 1995. 408 p.

Дата надходження статті: 17.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 16.10.2025